

IABR 2024 NATURE OF HOPE

Ons landschap is het strijdtoneel van menig fundamentele verandering: Nederland vindt in het polderen niet alleen zijn technocratische en gerationaliseerde ontstaansgeschiedenis, maar ook zijn democratische basis. Het idee van 'maakbaarheid' is daarmee diepgeworteld in onze geschiedenis. Maar beide domeinen staan, als gevolg van een veranderend sociaal en ecologisch klimaat en de daaruit voortvloeiende transitie, onder druk.

In de context van verandering zijn er twee bewegingen mogelijk: hakken in het zand – doen alsof er niets aan de hand is en op oude voet doorgaan – of de onzekerheid van de toekomst aangaan. Het paradigma van maakbaarheid schept ruimte voor beide reflexen: in alle hoeken van de samenleving verzanden partijen met ogenschijnlijk tegengestelde perspectieven in een strijd op het toneel, in plaats van (gezamenlijk) de weg naar oplossingen in te slaan.

Vol goede moed worden tal van akkoorden gesloten, zoals het Klimaatakkoord van Parijs in 2015, maar de daarin vastgelegde afspraken en doelen worden over het algemeen niet gehaald. In de keuze voor nieuwe locaties voor woningbouwprojecten wordt nog nauwelijks rekening gehouden met het bodem- en watersysteem en de gevolgen van de klimaatcrisis, zeker die op de lange termijn.¹ Naar schatting 820.000 nieuwe woningen zijn voorzien in overstroombare gebieden, gebieden met een slappe ondergrond of gebieden met een natte bodem.² Het zijn locaties die kwetsbaar zijn voor overstromingen, wateroverlast, bodemdaling, maar ook droogte en hitte. Deze kwetsbaarheid zal door de opwarming van de aarde toenemen, waarbij we steeds meer te maken krijgen met extreem weer, pieken in de rivierafvoer en een stijgende zeespiegel.

Tegelijkertijd luiden nationale programma's, zoals Mooi Nederland en het kabinetsvoorstel om water en bodem sturend te maken bij ruimtelijke keuzes, een nieuwe tijd in, waarbij de ophanden zijnde veranderingen invloed hebben op de bestaande stad en waar de krachten in de ondergrond de verschijningsvormen bovengronds zullen informeren. Een tijd die vraagt om een andere ontwerphouding, om te luisteren en andere vragen te stellen, andere materialen, andere manieren van samenwerken, andere kennisvormen – een tijd om tot meer integrale en adaptieve ontwerp oplossingen te komen.

Een goede graadmeter voor deze aanstaande verandering is het feit dat pensioenfondsen, verzekeraars en de financiële markten zich roeren in het gesprek over klimaatverandering. Recent schreef Aerd Houben, divisiedirecteur Financiële Markten bij De Nederlandse Bank (DNB), dat klimaateffecten door beleggers nog worden onderschat; door informatieleemten worden klimaatrisico's onvoldoende meegenomen in beleggingen op financiële markten.³ Ook wordt het moeilijker om buitendijkse (woningbouw)projecten te financieren of op termijn hypotheek te waarborgen voor woningen ver onder het Nieuw Amsterdams Peil (NAP). Iets wat vervolgens weer fundamentele vragen oproept over de belangen in, en de devaluatie van, bestaande grondposities. Natuurlijk wordt door een kleine voorhoede wel degelijk geëxperimenteerd met alternatieve verdien- en organisatievormen, zoals co-creatie en andere vormen van waarde, maar constante groei en korte termijn rendement domineren het speelveld in de bouwkolom.

De Nederlandse staat subsidieert de fossiele industrie jaarlijks (direct en indirect) met 30 miljard euro.⁴ Deze middelen kunnen ook worden aangewend om condities te scheppen voor een duurzame economie, waarbij regelgeving en normeringen, het liefst op Europese schaal, de drijfveer tot verandering kunnen worden. Maar ook nu al kunnen de grote financiële spelers er niet onderuit zich te mengen in het gesprek over de klimaatcrisis en daarmee een positie in te nemen over de toekomst van de wereld. Verandering maakt angstig en financiële markten onrustig.

Waar de overheid zich terugtrekt, groeit (rechts)populisme. Dat er op de aanstaande veranderingen politiek gewin te behalen valt, bewees de overweldigende winst tijdens de afgelopen Provinciale Statenverkiezingen door politieke nieuwkomer BoerBurgerBeweging (BBB). En in een tijd van verandering is de sterke lobby voor vasthouden aan hoe het nu is, nooit ver weg.⁵ Met hun 'heldere taal' spreken ze veel burgers aan. Complexe zaken als de stikstof- en koolstofcrises, die veelal in abstracte taal worden geduid, worden daarmee ten onrechte versimpeld en mogelijk wederom op de langere baan geschoven.

In de onlangs verschenen *Atlas van afgehaakt Nederland* verkennen René Cuperus en Josse de Voogd hoe maatschappelijke verschillen tussen mensen neerslaan op de 'electorale kaart' van Nederland. Ze laten zien hoe, vaak gestapelde verschillen in opleidingsniveau, inkomen en gezondheid zich vertalen in sociaal-culturele voorkeuren en politieke keuzes, en hoe die over het land zijn verdeeld. Feitelijke of gevoelde maatschappelijke deprivatie kan ertoe leiden dat mensen 'afhaken' van het traditionele bestel.⁶

Wat is er nodig om de onzekerheid over de toekomst in een tijd van meervoudige crises tegemoet te treden – dat wil zeggen, om hoopvol te blijven? Het is geen toeval dat vragen over (post-)waarheid, leugens en 'feitenvrije' meningen in het publieke debat opkomen na decennia van bezuinigingen, juist op de plekken die de expertise in huis hadden om te gaan met al die verschillende ideeën en belangen. Het is, bijvoorbeeld, op zijn zachtst gezegd onhandig dat we middenin de stikstof-, woon- en klimaatcrisis geen ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer hebben (VROM werd in 2010 opgeheven) en dat de kennis van de Dienst Landelijk Gebied, opgeheven in 2015, verdwenen is nu de boeren eropuit trekken.

De kaalslag is niet beperkt tot ministeries. Overheidsvoorzieningen als basisscholen, ziekenhuizen, openbaar vervoer, rechtbanken en bibliotheken nemen sinds de jaren 1980 af, met name op het platteland, rapporteerden *De Groene Amsterdammer* en *Follow the Money* eind 2021.^{7,8} Ruimtelijk ontwerpers dragen enerzijds bij aan het creëren (of afbreken) van dit soort publieke voorzieningen, die mensen in staat stellen om samen te leven. Anderzijds lijkt ook de architectuur, zonder de juiste opdrachtgevers, de condities te missen om zelf met open vizier de veranderingen die de toekomst van ons vraagt – en de mogelijkheden die de daarmee gepaarde onzekerheid biedt – het hoofd te bieden.

Ons bestek van maakbaarheid is intrinsiek verbonden met onze geschiedenis van extractie. Het gesprek, over onze eigen geschiedenis met land, of (het uitbuiten van) andermans land, komt mondjesmaat op gang. Deze historisch gegroeide afhankelijkheidsrelaties zullen moeten worden onderkend, voordat er een wezenlijk andere omgangsvorm kan ontkiemen in zaken als klimaatrechtvaardigheid.

De Nederlandse omgang met water en landschap is een belangrijk exportproduct. Tegelijkertijd staat de verspreiding van polderlandschappen in een lange koloniale traditie, waar de logica van maakbaarheid, productiviteit en extractie werden geïmplementeerd in bijvoorbeeld Suriname. Sociaaleconomische en culturele ongelijkheid in Nederland zelf staat ook niet los van onze omgang met de bodem – niet voor niets zijn in de voormalige veenkoloniën en andere extractiegebieden zoals Oost-Groningen en Zuid-Limburg de achterstand en onvrede het grootst. De ongelijke verdeling, tussen de lusten van extractie zonder het delen van de lasten, zorgt voor ongelijkheid in welvaart en voor sociale ontwrichting.

Waar dit gedachtengoed vroeger buiten de landsgrenzen werd gebracht, wordt het territorium van de mens heden ten dage zelfs buiten de grenzen van onze planeet geëxporteerd: op de maan en op Mars wordt inmiddels gezocht naar grondstoffen voor gebruik op 'onze' Aarde.

Omgekeerd geldt dat de rationalisering en economisering van land en landschap inmiddels een diepgeworteld cultureel fenomeen is dat volledig onderdeel is geworden van de Nederlandse (handels)identiteit, waarnaar met trots wordt verwezen. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in het

uitroepen van de (ruimtelijke) structuur van de Maatschappij van Weldadigheid in Drenthe tot UNESCO-werelderfgoed, met haar basis in de plantages op Java.⁹

Het paradigma van maakbaarheid en extractie staan dus niet los van het verleden, noch van het heden. Hoe zetten we nieuwe kennis en technologie in, vanuit voortschrijdend inzicht en kritische reflectie, *ten dienste van* de planeet en alle wezens die daarop leven?

Door menselijke activiteiten, zoals vervuiling en veranderingen in landgebruik en klimaat, neemt de wereldwijde biodiversiteit – de verscheidenheid aan levende organismen – de laatste jaren drastisch af.¹⁰ Ons huidige voedselsysteem en de daaraan gekoppelde productie- en consumptiewijzen vormen de belangrijkste bedreiging: uit een recent rapport van de Verenigde Naties (VN) blijkt dat de moderne, monoculturele landbouw een gevaar vormt voor 86 procent van de met uitsterven bedreigde diersoorten.¹¹

Biodiversiteit en klimaat zijn onlosmakelijk met elkaar en met de toekomst van de mens verbonden. Volgens een recent rapport van het IPCC en IPBES uit 2021, zijn bijna alle biodiversiteitsacties goed voor klimaatacties, maar niet omgekeerd.¹² De VN werkt momenteel aan een reeks natuurgerichte afspraken waarvan, na 17 jaar van intense discussies en onderhandelingen, het 'Verdrag van de Hoge Zee' op 4 maart 2023 de eerste concrete uitkomst is. Deze cijfers zijn zorgwekkend, zeker als we ze in relatie brengen tot de erosie en de landdegradatie – het binnen afzienbare tijd onvruchtbaar worden van het land.

De overlappende crises van ecologie, klimaat en sociale relaties vragen om antwoorden, die nauwelijks te geven zijn binnen het paradigma van maakbaarheid en extractie, dat mensen, ecosystemen en de aarde uitput, en waarin ook architectuur gevangen zit.

Hoop

Tussen alle eerdergenoemde conservatieve bewegingen, zijn er ook hoopvolle tekenen van cultuurveranderingen in onze omgang met en onze relatie tot de natuur. Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw zijn aan meer dan 400 natuurlijke entiteiten natuurrechten toegekend, in ten minste 39 landen. Dit is een beweging die mogelijk wijst op een substantiële verschuiving in de menselijke relatie tot de natuur, naar co-existeren met de natuur, ontwerpen met de natuur. Nog los van de vraag van de mens als natuur, als levend metabolisme, waarbij bijvoorbeeld de menselijke darmflora honderden verschillende soorten bacteriën kent die van grote invloed zijn op hoe we ons voelen en hoe we denken. Het is opvallend te noemen dat veel van de rechten voor de natuur in de *Global South* geïmplementeerd zijn. Landen waar men een andere geschiedenis en relatie heeft met het land, andere relaties tussen generaties, met gesitueerde kennis, met het mystieke en het vertellen van verhalen.

IABR 2024

De komende onderzoeksperiode, die zal resulteren in een tentoonstelling met de (werk)titel *Nature of Hope*, is een vervolg op de 10^e IABR: IT'S ABOUT TIME. Zoals in het IABR beleidsplan 2021-2024 is benoemd, ligt de focus van de Biënnale gedurende deze Cultuurplanperiode op de rol die architectuur, landschap en stedenbouw te spelen hebben in de huidige transitieopgaven: van planetair tot humanitair. De nuance die in de komende editie centraal zal staan, is die van de relatie tot natuur en het landschap in het bijzonder.

We kunnen ons als mens niet langer boven de natuur plaatsen. We zijn in, naast, tussen en een verweven onderdeel van die natuur. Veel van de retoriek blijft heden ten dage hangen in symptoombestrijding, maar deze IABR wil de nadruk leggen op praktijkveranderingen.

Ruimtelijk ontwerpers hebben een belangrijke rol te spelen in het verbeelden van dit potentieel en het belichamen van deze veranderende relaties. Niet alleen het creatieve proces, waarbij noodzaak en overtuiging worden gematerialiseerd in ontwerpen, maar in het creëren van een perspectief dat in de nabije toekomst gestalte kan krijgen. Het gaat om het vormgeven van hoop – niet als een naïeve positie of als een binaire keuze tussen optimisme of pessimisme, maar als een bewuste confrontatie met de werkelijkheid en de ontdekking van potentiële verbetering daarin. Het architectonische denken als vliegwieltje voor verandering.

Daarnaast is er voldoende grond voor hoop. Wereldwijd reageren steeds meer architecten, beleidsmakers en burgers op een systemisch niveau op de ecologische en sociale crisis met vernieuwende initiatieven en integrale ontwerpen, hoopvolle ideeën en proactieve acties. Zij werken aan een koolstofpositieve gebouwde omgeving, (her)gebruiken lokale materialen of focussen op een niet-extractieve architectuur, bevorderen circulaire projecten met bestaande materiaal- en energiestromen, werken met (of aan) alternatieve vormen van economie en regelgeving, herstellen de ondergrond en verdichten gemeenschappen, werken met of in *commons*, optimaliseren en/of bevragen data en/of passen *biomimicry* toe in hun ontwerpen.

Conditie creëren

In de aanloop naar IABR 2024 richten we ons op het onderzoeken en veranderen van de architectuurcultuur, en het versterken van de voorwaarden voor een architectuurpraktijk, waar extractieve praktijken niet langer de norm zijn. De keuze voor de combinatie van *hoop, land en natuur* als centrale thema's voor de IABR 2024 komt voort uit het besef dat alles begint bij de grond en de extractie – of liever de uitputting – van de bodem.

In het architectonische vakgebied ligt intrinsiek besloten onderdeel van de oplossing te zijn; het is echter nog geenszins een gegeven dat ruimtelijk ontwerpers een positieve rol zullen spelen. Om niet-extractieve architectuur de beweging van marge naar centrum te laten maken, is systeemverandering nodig. Ondanks dat architectuur bij uitstek gezien kan worden als een vaandeldrager van verbeelding, vervaardiger van alternatieve omgevingen, lijkt de beweegruimte in het huidige tijd beperkt voor architecten om daadwerkelijk voorwaarden te scheppen voor (klimaatpositief, gelijkwaardig en meer-dan-menselijk) samenleven. Het neoliberale beleid van de afgelopen 30 jaar heeft er niet alleen voor gezorgd dat fysieke plekken – van buurthuizen tot ministeries – hun deuren sloten, terwijl de online omgeving meer en meer vercommercialiseerd raakte, maar leidde ook tot de verdwijning van kennis en ervaring van lokale en participatieve vormen van werken (zoals ecologisch ontwerp en stadsvernieuwing) en een verschraving van ons voorstellingsvermogen. Terwijl we die in deze tijden van meervoudige crises juist zo hard nodig hebben.

Met een focus op condities voor hoop, wil IABR 2024 bijdragen aan het herstel van de sociale en kennisinfrastructuur zodat problematische manieren van werken niet meer vanzelfsprekend zijn,

alternatieve werkwijzen versterkt worden, en nieuwe vormen van architectuur mogelijk gemaakt en getoond worden.

Het creëren van de condities voor hoop en verlangen als vliegwiel voor (sociale) verandering stelt de architectuur in staat een nieuwe agenda te omarmen. De relatie met de natuur wordt nu vooral bepaald door andere disciplines en domeinen zoals filosofie, beleid, natuurbehoudspraktijken en/of antropologie. Er ligt een kans voor de architectuur om zich als discipline over het rentmeesterschap van meervoudige waarden te ontfemen. Hoe te denken over een ruimtelijk metabolisme? Hoe ziet regeneratieve stedenbouw eruit? Hoe een circulaire economie op te zetten? Wat zal de invloed zijn van techniek en data, bijvoorbeeld andere mobiliteitssystemen en hun ruimtelijke consequenties? Welke invloed heeft klimaatpositief ontwerpen op zaken als de esthetiek van landschap of gebouw? Wat zijn de strategieën of kaders? Op welke schaalniveaus? Wat is het instrumentarium? Wat is het verhaal?

Bouwen aan een nieuwe relatie met de natuur in landelijke tot stedelijke omgeving kent een gelaagdheid aan aspecten: fysieke, biologische, energetische, ecologische, economische, technologische, culturele en/of metaforische factoren, om er maar een paar te noemen.

Na een periode van reminiscentie aan een vroeger-was-alles-beter verleden, is de toekomst steeds populairder aan het worden. Het begeerlijk maken van die toekomst is de opgave en de drijvende kracht waardoor de nodige verandering zich kan manifesteren. Of zoals de Duitse filosoof en atheïstisch theoloog Ernst Bloch zegt over hoop: 'The work of this emotion [hope] requires people who throw themselves actively into what is becoming, to which they themselves belong.'¹⁵

Laten we het gaan doen. Of zoals architect en schrijver Hans Hollein al zei: 'Alles ist Architektur.'

Noten

1 <https://www.oneworld.nl/lezen/klimaat/ramp-catastrofe-of-crisis-hoe-noemen-media-klimaatverandering/>.

2 Zo stelde Deltacommissaris Peter Glas in het tweede advies over woningbouw en klimaatadaptatie eind 2021 aan de ministeries van Binnenlandse Zaken en Infrastructuur en Waterstaat:

<https://www.deltaprogramma.nl/nieuws/nieuws/2021/12/06/advies-deltacommissaris-houd-bij-woningbouw-rekening-met-het-klimaat-van-de-toekomst>.

3 <https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/nieuwsbericht-2022/betere-beprijzing-klimaatrisico-s-op-financiële-markten-versnelt-de-energietransitie/>.

4 <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/03/23/onderzoeker-corrigeert-zichzelf-fossiele-subsidies-bedragen-niet-173-maar-30-miljard-a4160305>.

5 Agrifood-communicatiebureau ReMarkAble, dat enorme spelers uit de agrisector als klant heeft (zoals Monsanto en Bayer), is bijvoorbeeld een grondlegger van de BBB. Bron:

<https://remarkable.nl/opmerkelijk-nieuws/remarkable-maakt-opmerkelijke-boerburgerbeweging>.

6 <https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland>.

7 <https://www.groene.nl/artikel/hoe-den-haag-uit-nederland-verdween>.

8 <https://www.ftm.nl/artikelen/vershraling-platteland>.

9 Berteke Waaldijk, 'Personeel van sociale instituties: over het verband tussen de vrouwenbeweging en maatschappelijk werk', *BMGN Low Countries Historical Review* 130/2 (2015), 61.

10 <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/headlines/society/20200109STO69929/verlies-aan-biodiversiteit-waarom-is-dit-een-probleem-en-wat-zijn-de-oorzaken#:~:text=De%20laatste%20jaren%20neemt%20de,in%20landgebruik%2C%20vervuiling%20en%20klimaat>.

- 11 https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-02/2021-02-03-food-system-biodiversity-loss-benton-et-al_o.pdf; p. 7.
- 12 https://www.ipbes.net/sites/default/files/2021-06/2021_IPCC-IPBES_scientific_outcome_20210612.pdf.
- 13 <https://www.dukeupress.edu/staying-with-the-trouble>.
- 14 <https://globalsocialtheory.org/thinkers/wynter-sylvia/>.
- 15 <https://www.marxists.org/archive/bloch/hope/introduction.htm>.

About the IABR 2024 curator team:

In selecting the curatorial team, we explicitly considered rejuvenation and sought to bring together individuals with complementary areas of expertise and focus, as well as diversity of ethnic background.

Saskia van Stein

April 2023

(deze tekst is geschreven in dialoog met Janna Bystrykh, Catherine Koekoek en Patricia Reed)